

I
PAVEIKSLAS
HELIDORAS
PIKUTIS
SU VISU ŠIUO
PASAULIU

I

ANKSTYVA RYTMETI SĖNAS
TĖVAS IĖJO I KLĖTI. KETURI
JO SŪNŪS KIĖTAI MIEGOJO.
TĖVAS ATSIKRENKĖ.
SŪNŪS NEATIBUDO. TĖVAS
BILSTĖLĖJO LAZDA I GRINDIS.
SŪNŪS NEATIBUDO. TADA
TĖVAS VĖSIKŪRĖ PYPKE, IR
SŪNŪS ATIBUDO, KOJĖ DAMI
NUO RŪGŠČIU, DŪMU.
-KAS ATITIKO? - PAKLAUSĖ
VYRIAUSIAS.
-EIKIT PAZIURĖKIT, KAS
TEN TOKS TROBOJ. GULI,
LAUK NEINA, NIEKO
NEŠNEKA - NEŽINAU KA, IR
DARYTI.
-NA, ČIA NE BĖDA. KELKITES,
BROLIAI! MES JAM KALI,
NUDIRSIM.
STUOMENINGI, TVIRTI
BROLIAI, LĖNGĖ I, TROBA,
NEĖINI KUOLAIS.
JU, SESERS SKREITE
GULEJO MAZUTĖLIS
KŪDIKĖLIS. BROLIAI DIDĖIAI
SUSIGĖDO, KAD ATĖJO
TOKIE STIPRŪS PRIĖŠ TOKI
MAŽA.
TAIP ATJIRADO ŠIAME
PASAULYJE HELIDORAS
PIKUTIS, SESERS SŪNUS.

I

Kovo saulė pakibo aukščiau, bet mums dėl to nepasidarė nei jaučiau, nei šilčiau — visą mėnesį laikėsi žvarbūs orai. Nenoriu pasakyti, kad klimato sąlygos atitinkamai paveikė kovo literatūrinę produkciją, pasirodžiusią periodikoje. Ji tik tada pasirodė skaitytojams, o sukurta buvo gerokai anksčiau.

Nemanyčiau, kad „Nemune“ savo eilės ilgai laukė Petras Dirgėla, tačiau jo apysaka „Mažas vaikelis su senelio lazda“ tikriausiai brandinta ir rašyta ilgokai. Pagaliau kas žino, gal parašyta ji buvo vienu užsimojimu. Aš tik noriu pasakyti, kad panašios meninės idėjos ir tokio stiliaus kūrinio kristalizavimosi procesą Dirgėlos kūryboje esame pastebėję seniai. Ir ne tik simptomus, bet ir tikrus rezultatus.

Prieš keletą metų parašyta apysaka „Dvylika novelių vaikams apie Teodorą Milkų“. Jai pasirodžius, dar kartą įsitikinome mūsų prozos idėjinio bei meninio atsinaujinimo neišsemiamumu, didelėmis žodžio meno galimybėmis. Atrodo, kad iki Dirgėlų niekas nebuvo sukūręs tokio estetinio sugestyvumo pasakos apie šiuolaikinį žmogų. Naujoje apysakoje Petras Dirgėla dar labiau paryškino savo meninio mąstymo ypatybes — sąlygiškumą, fantaziją, — todėl „Mažas vaikelis su senelio lazda“ skamba dabar tikrai kaip pasakos žanro kūrinys. Tiesa, jame ietkarčiais pasirodo visai nepasakiškas herojus — patsai apysakos autorius Petras Dirgėla.

Kalbėdamas su autorium, Heliodoras Pikutis pripažįsta, kad jis „išradingesnis už patį Karlsoną, kuris gyveno ant stogo... Nėra išmintingesnio herojaus pasaulyje! Heliodoras Pikutis visus pranoktų ir surištų į ožio ragą!“ Iš tiesų Heliodorui nestinga išradingumo, o gal ir už Karlsoną jis išradingesnis? Jeigu šį Dirgėlos apysaka būtų pasirodžiusi anksčiau už populiariosios A. Lindgren knygos vertimą į lietuvių kalbą, tada gal Heliodoras mūsų skaitytojams būtų tapęs tuo, kas dabar jiems yra storulis Karlsonas.

Paraleles tarp minėtų skirtingų kūrinių išveda ne P. Dirgėla, o mes — įdomumo dėlei. Todėl dar knieti pridurti, kad A. Lindgren herojus buitiskėnis, nepaisant visokių jo fantastinių išdaigų, sodresnis ir jos kūrinio socialinis fonas. Tuo tarpu Heliodoras Pikutis gyvena, veikia ir kalba, beveik abstrakčiai, beprasmiškai. Pateikime tekstą ir pamatysime, kad yra tikrai taip.

„Heliodoras Pikutis žygiavo po atviru žvaigždėtu dangum. Dangus nei baugino, nei džiugino.

Prieš milijardus metų numirus žvaigždė dabar buvo Heliodoro širdelė. Ji švytejo šviesa, kuri ką tik užgeso danguj. Negyvasis kosmosas prisikėlė gyvoje akyse ir gyvybės šiluma sušildė negyvąjį kosmosą.

Heliodoro Pikučio siela tapo beribė. Jo tėviškė dabar buvo begalinė erdvė. Jo motina dabar buvo amžinoji materija. Jo tėvas dabar buvo amžinasis laikas.

— Kaip tatai menka yra sukčiauti, — šnekejo sau Heliodoras Pikutis. — Kaip tatai menka yra šiltai tupėti. Kokiais tati nekais žmogus gali užsimti“.

Pagrindinis pasakiškojo herojaus Heliodoro Pikučio bruožas — dvasingumas. Autorius jo elgesį, nuotykius visą laiką pakreipia taip, kad jisai susimąstytų, keltų globalinius klausimus apie kosmoso sąrangą, jo ryšį su žmogum, jo siela. Šioje pasakoje, kaip ir kituose kūriniuose, Petras Dirgėlą visų pirma vilioja dvasinis žmogaus atsinaujinimas, sielos tobulėjimas, žmogaus ir gamtos vienybės siekimas. Heliodoras Pikutis — smalsus, ieškantis herojus, kenčiantis dėl savo netobulumo, norintis tapti doras ir geras. Beveik visoje apysakoje mes jį regime su senelio lazda — gyvenimo patirties, išminties simboliu. Klausimas, į ką remtis, į save ar į kitą, ne kartą nuskamba apysakoje. Kaip tapti savimi, kaip pragyventi gamtos duotą gyvenimą, kuo tikėti, kuo ne — tokie ir panašūs dalykai kvaršina galvą Pikučiu. Kiekviename apysakos epizode jis susiduria arba su netikėtom aplinkybėm, arba su keistais, jam nesuprantamais žmonių poelgiais. Po kiekvieno tokio susidūrimo jisai supranta ką nors naujo, keičiasi patsai. [Kai kuriuos epizodus Petras Dirgėla išradinai įveda didaktinę gaidą, visoje apysakoje gausu švelnios ironijos, humoro, paradoksų. Apysakoje personifikuoti gyviai, paukš-

čiai, augalai, ir visur rašytojas išlaiko meninį saiką, sakyčiau, klasikinį stiliaus skaidrumą, ko, pavyzdžiui, romanuose jam dar ne visada pavyksta pasiekti.

Apysakos kompozicija pagrįsta ne siužetine, o laisva epizodų jungtimi. Tie epizodai savaime paimti įdomūs; autoriaus fantazija bekrastė, detalių, motyvų naujiems epizodams jis surastų dar tiek ir tiek. Kai kūrinio baigmės nediktuoja siužetinis būtinumas, autoriui pačiam reikia pagalvoti, kur padėti tašką. Ar, leidžiant šią apysaką atskira knyga, nevertėtų tą tašką padėti kiek anksčiau?

Iš kelių kovo mėnesį pasirodžiusių apsakymų spręsti, kas dedasi šiame žanre, būtų neišmintinga. Reikėtų pažiūrėti į jį iš šalies, prisiminti visą šiandieninio lietuvių apsakymo kontekstą. Ne mozaikoje tai nagrinėti, galime priminti tik tai, kas jau iširta, apibendrinta, — apsakymas gerokai pakrypęs į sąlygiškumą, į poetinį, alegorinį ir simbolinį vaizdavimą. Meninių principų, išraiškos būdų transformaci-

Būkim rūstesni

ALFREDAS GUSČIUS

jų apsakyme tikrai daug, tai džiugina, teikia vilčių, bet aišku ir tai, kad mineto tipo apsakymas dar tik „plunksnuojasi“, kad priskirti jam tikrovės žvalgo ar pionieriaus prioritetą būtų anksti ir netikslinga.

Du apsakymus — „Niekintojai“, „Juozapai, kodėl negirdžiui tavęs?“ („Literatūra ir menas“, III.22) — išspausdino D. Mušinskas. Kritika visai kalbėjo apie stipriai romantizuotus, keistokus jo novelių personažus, buvo pageldaujama didesnio jų socialinio aktyvumo, ryškesnio psichologinio reliefiškumo. D. Mušinskas iš tikrųjų lyrikas, poetas, rašantis proza. Ir ne tik toks — jis į pasaulį, žmogų žvelgia filosofo žvilgsniu, žmogaus vietą žemeje, tarpusavio santykius, gyvenimo prasmę suvokia dramatiškai. Apysakymuose stiprus dvasinis nerimas, peraugantis į maksimalizmą. Suprantama, kaip nelengva apsakyme sukurti ir išlaikyti poetinio dramatismo kupiną nuotaiką — tuo labiau tada, kai apsakymų herojai triūsia kasdienybėje D. Mušinsko apsakymuose dominuoja ne jo herojai, bet jis pats, t. y. lyrinis herojus arba pasakotojas. Kitaip tarus, saviraiška juose stipresnė už objektyvų arba epinį tikrovės atspindėjimą.

Du naujieji D. Mušinsko apsakymai liudija, kad jis tebeina ankstesniąja kūrybine kryptimi. „Niekintojų“ pasakotojas-rašytojas prisipažįsta daug kenčias, visą laiką vizijoje matęs Baltąją Gulbę, kurią trys atgrasūs vyrai užmūsę ir palaidoję. Pasakotojui-rašytojui Gulbės mirtis tolygi jo paties mirčiai. Pagaliau Gulbė iš mirties išsivaduoja, o vietoje jos duobkasiai užkasa pasakotoją. Ne, pasirodo, šitokios aukos pasakotojas troško savo mintyse — sapne, o Gulbė iš tikrųjų nusizudė... pati. Jis laukia akimirkos — įkvėpimo, kol galės užfiksuoti savo ekstazę, jaudinasi, rašo „laiską motinai, esančiai čia pat už sienos“, geia vyną, praranda sąmonę, juokiasi: „... kvatojau, juokiau gerą pusvalandį, ir ne aš vienas — mes visi“. Dėl paskutinio teiginio pasakotojas-autorius suklydo Pavyzdžiui, mane, skaitant šią novelę, neėmė nei juokas, nei baimė, nei dar koksai jausmas. Likau pasyviu įmantroko teksto liudininku. Nežinau, gal ir meistriskai D. Mušinskas parašė šią novelę-sapną ar viziją, o gal ekstazę. Gal, bet man ji nepatiko.

Nepatiko ir antroji novelė — jos uždaras, kameriškas vizijų pasaulis, melodramiškas, egzaltuotas pasakotojo balsas.

Kurti sudėtingą tekstą tik dėl sudėtingumo — talento nevertas užsiėmimas.

Matyt, iš tikrųjų realų pavojų D. Mušinskui kelia, kaip įžvalgiai pastebėjo R. Granauskas, pernelyg didelis susižavėjimas poetine arba lyrine saviraiška aktualių visuomeninių reiškinių bei problemų sąskaita.

Tokiu kategorišku savo teiginiu labiau patikėjau, perskaitęs V. Zaikausko apsakymus „Pergalėje“ (Nr. 2), taip pat „Literatūroje ir mene“ (III.29). Vasario mėnesio mozaikos autorius poetas M. Martinitaitis teisingai pažymėjo, kad tai labai ryškus debiutas, prozoje pasitaikantis gan retai... Originalus aklųjų vidinio pasaulio, jų charakterių perteikimas, sakyčiau, hemingvėjiškas vyriškumas ir biliūniškas humanizmas, pasakojimo lakoniškumas — visa tai daro V. Zaikausko apsakymus emocionaliai sugestyvius, estetiškai įtaigius. Jis taip pat rašo apie skausmą, netekimą. Ir toks rašymas jaudina, kadangi čia nėra tuščio žongliravimo žodžiais, impozantiško žaidimo stiliumi, forma, turėjimas ką pasakyti žmonėms čia dar nenustelbtas literatūrinių pratybų. Kai susiduri

su tokia proza, imi ir pagalvoji — štai ką reiškia rašytojui tikras, o ne literatūrinis gyvenimo sukrėtimų pažinimas, išties turtinga, o ne išprotauta dvasinė biografija. Taip, tokį prozininko debiutą seniai beregėjome.

Įdomu skirtingų autorių kūriniuose ieškoti tematinį paralelių. Jų esama R. Šavelio apsakyme „Violetinis žaibas“ („Pergalė“) ir A. Markevičiaus apsakyme „Atpildas“ („Švyturys“, Nr. 5). Tai apsakymai, atskleidžiantys nusikaltėlių psichologiją. Siužeto atžvilgiu išradingesnis R. Šavelis — jo nusikaltėliai „talentingesni“, t. y. tikri savo „amato“ profesionalai, padarę nusikaltimą viename mieste, jie tuoj pat... kyla į orą (lėktuvu, žinoma), taip mėtydami pėdas nuo persekiotojų. Kelionėje susipažįsta su patikliu matrosu Viktoru Nudobia ir jį. Nusikaltėlių poelgio priežasčių tyrimo apsakyme beveik nėra. Tai, žinoma, ne į naudą kūriniui — skaitytojui daug kas lieka neaišku, nelabai suprantama ir apsakymo pabaiga. Kodėl toks patiklus pasaulį skersai išlįgai išraižęs matrosas Viktoras? Kodėl jis neįžvelgia tikrųjų „butelio draugų“ kėslų. Atsakymus į šiuos klausimus R. Šavelis tartum palieka potekstėje, užuominose. Taip, intriguoti skaitytoją, prikaustyti jo dėmesį R. Šavelis šiame apsakyme sugebėjo.

A. Markevičius — priešingai — pabandė nuodugnai atsakyti į visus „kas?“, „kodėl?“. Čia taipogi vaizduojami du žygio bendrai, kurių vienas — užkietėjęs recidyvistas, antrasis — atsitiktinai ir prieš savo valią į nusikaltimą einantis jaunuolis. To antrojo psichologiją ir nagrineja rašytojas, tiksliau pasakius, savo personažą Simo Kirdelio grumtynes su sąžine, baimės jausmą, persiauklėjimą. Simas iš tikrųjų nugali save, persiauklėja — medine buože užvožia ne numatytai aukai — sargui, o savo bendrui „Serui“. Deja, susižavėjęs auklėjama funkcija, autorius kiek pamiršo meninę, nes Simo psichologija atskleidžiama primityviai, viską stengiantis išsakyti iki galo, nepalikant erdvės skaitytojo mąstymui, vaizduotei.

Apysakos užmojis žymi kitą R. Šavelio apsakymą „Pasimatymas“. Išsamios pagrindinių veikėjų charakteristikos, platus ekskursas į jų praeitį, sodrus socialinis fonas, daug sociologinių detalių. Paraleliai parodoma Stanislovo ir krautuviminkės Lionės kasdienybė, santykiai jų šeimos, grumtynės su pilkuma, nuovargis. Siedu kažkada jaunystėje vienas antram simpatii-